

Hals Birketing

Denne artikels forfatter nævner sidst i artiklen, at der i 2006 vil komme en bogudgivelse med en større artikel om Hals Birketing.

Nordjyske Renæssancestudier udgivet af Nordjyske Museers Østkyst-netværk udkom dog først i 2007, under titlen "Fra reformation til enevælde - Renæssancen i Nordjylland 1536-1660". I denne bogudgivelse findes artiklen "Hals Birketing" af Jakob Ørnbjerg side 249-268.

Af Jakob Ørnbjerg

"Hals, hvor der også er birketing". Således beskrev professor Peder Hansen Resen (1625-1688) Hals Sogn, da han i 1660'erne var i færd med at indsamle oplysninger til den bog om Aalborg Stift, der skulle indgå som en del af hans store topografiske landebeskrivelse af Danmark. Der havde været afholdt birketing i Hals siden 1459 og frem til 1721. Det tidligst overleverede kilde-materiale fra Hals Birketing drejer sig om de fra 1600-tallets overleverede retsprotokoller, eller birketingsbøgerne, som de også kaldes. De ældste af birketingsbøgerne fra Hals stammer fra 1630-1631. Herefter er der et spring på 13 år, før de næste birketingsbøger, fra 1644-1645, dukker op. De næste birketingsbøger er dateret 1653-1654 og endelig er enkelte sider fra birketingsbøgerne 1680 og 1684 bevaret.

Et birk var i ældre tid en retskreds, som oftest bestående af flere sogne, der hørte under et gods i form af et kongeligt slot, et kloster eller en herregård. Befolkningen i et birk var alle juridisk undergivet godsejeren, der opretholdt lov og orden i birket, og af samme årsag havde ret til andel i de bøder, der i birket blev opkrævet for lovbrud. Lovgivning, retsprocedurer og strafudmåling fulgte dog samme mønster som resten af landet. De fleste birker i Danmark var i funktion fra Middelalderen og op til de store landboreformer, men enkelte steder fungerede de helt ind i 1800-tallet.

Hals Birk omfattede Hals Sogn og de tre landsbyer Hals, Hou samt det nu forsvundne Skovshoved. Hals Birks domstol, birketinget, havde sæde i Hals by, nærmere bestemt på Hals Ladegård, eller Halsgård, som denne ejendom også kaldtes. Ladegården lå lige op til Hals Kirkes vestre kirkedige, og retsmøderne på birketinget blev afholdt hver fredag formiddag, klokken 10.00. Siden de ældste tider havde der været tradition for, at retsmøderne skulle foregå under åben himmel, så alle kunne følge med i, hvad der foregik. Derfor afholdtes birketinget i Hals på Hals Ladegårds gårdsplads. I tilfælde af dårligt vejr er retsmødet dog nok flyttet ind i en af ladegårdens bygninger.

I begyndelsen af 1200-tallet havde den danske konge skænket munkene i Vitskøl Kloster rettighederne til alle indtægter fra Hals Sogn. Årsagen til at Hals Sogn så blev til et birk, skal ses i relation til sognets gunstige placering i Vendsyssels sydøstligste hjørne med Limfjorden i syd og Kattegat i øst. I disse farvande trak hvert forår, fra Middelalderen frem til 1620'erne, store mængder sild forbi på deres vej til gydepladserne længere inde i Limfjorden. Arbejdet med fangsten, forarbejdningen og salget af disse sild trak fiskere og handelsfolk fra nær og fjern til Hals Sogn. Med de deraf utallige muligheder for lovovertrædelser og ballade kunne det derfor være påkrævet, at Hals Sogn havde sin egen domstol. Dertil kom selvfølgelig det faktum, at Vitskøl Kloster,

som birkets godsejer, havde ret til andel i de bøder, der blev opkrævet i Hals Birk.

Med den protestantiske Reformation i 1536 blev den katolske kirkes jord og gods konfiskeret af Christian III (r. 1534-1559), så i resten af 1500-tallet og det meste af 1600-tallet hørte Hals Birk under det store Aalborghus Len, der strakte sig fra Skagen i nord til Mariager i syd. Derfor var det nu den kongeligt udnævnte lensmand på Aalborghus fæstning, der havde det overordnede opsyn med Hals Birk. Den kongelige embedsmand, som lokalbefolkningen så mest til i det daglige, var dog birkefogeden, kongens lokale dommer og retsbetjent. I egenskab heraf ledede birkefogeden retsmøderne på birketinget, dømte i de forelagte retssager og opkrævede de bøder, som kongen havde krav på.

Birkefogeden var en af sognets rigeste bønder. Han havde Hals Ladegård i fæste fra kongen, og som en del af birkefogedens arbejds løn var denne gård ofte fritaget for skatter og afgifter. Kongens birkefoged i Hals fra ca. 1568 til 1589 hed Anders Skriver, og han ligger i dag begravet i Hals Kirke, hvor hans gravsten kan ses i tårnrummet. Flere af Anders Skrivers familiemedlemmer varetog i de kommende årtier hvervet som birkefoged i Hals Birk. To andre faste institutioner på birketinget var birkeskriveren og tinghørerne. Birkeskriveren førte birketingbogen, og tinghørerne var otte fastboende bønder fra birket, der havde til opgave at bevidne, at alt gik rigtigt til under retsmøderne. I særligt alvorlige sager, herunder forbrydelser som manddrab, voldtægt og ulovlig frihedsberøvelse, blev de otte sandemænd indkaldt for at afsige deres kendelse. Sandemændene var birkets faste nævningeting, der bestod af otte kongeligt udnævnte bønder fra birket.

Hals Birketing var ikke blot en domstol. Det var også her kongelige love og forordninger blev bekendtgjort, og det skete, at lensmanden selv eller hans ridefoged mødte op på birketinget for at overvære retsmødet. Hals Birketing var på alle måder sognets lokale samlingssted, da det var her befolkningen mødtes hver fredag, overværede retsmøderne, udvekslede nyheder og fik sig en tår over tørsten. Birketinget var desuden et oplagt sted for omvandrende kræmmere at faldbyde og sælge deres varer, så der har uden tvivl været et vældigt liv på Hals Ladegårds gårdsplads hver fredag.

Kortudsnit, dateret 1764. Birketinget blev afholdt ved C, Hals Ladegård, øverst i billedet, hvor også Hals Kirke er angivet, som B.

Hvis man nu som tilskuer havde været til stede på Hals Ladegårds gårdsplads, den 12. februar 1630 kl. 10.00, ville den første mand, der stod frem for birketinget, være Lars Jensen fra Hals, der sagsøgte Chresten Clemensen, også hjemmehørende i Hals, for fire sletdaler, som han skyldte Lars Jensen. Proceduren i sådanne gældssager var den, at kreditoren offentliggjorde sit betalingskrav på birketinget, og derefter, på tre efterfølgende retsmøder, indstævnede skyldneren til birketinget. Hvis skyldneren ikke var mødt op inden for dette tidsrum, fik kreditoren på det fjerde retsmøde birketingets ord for, at hans betalingskrav var lovligt varslet. Derefter havde kreditoren ret til at foretage eksekution af skyldnerens jord og ejendele, så han kunne få, hvad der tilkom ham. Hvis der af den ene eller anden grund gik for lang tid mellem to af de påkrævede stævninger var kreditorens betalingskrav uden virkning, og måtte begynde forfra med stævningerne.

Efter endnu et par lignende gældssager var blevet offentliggjort på behørig vis trådte Anders Pedersen frem og efterlyste en bøsse til en værdi af otte daler, som han havde bestilt hos Søren Christensen i Dokkedal. Søren Christensen var ikke til stede på birketinget den februar dag, men hans søn var mødt og fortalte nu, at bøssen skulle være leveret til Mads Pedersen i Hou. Dette var åbenbart en halv sandhed, for fredagen efter, den 19. februar, måtte Søren Christensen love, så hurtigt som muligt, at betale Anders Pedersen de otte daler, som bøssen havde kostet.

Dernæst kan man i birketingbogen for 12. februar læse, at Jens Nielsen Skrædder og hans hustru Eline Nielsdatter fra Hals fik ”gat schaedstzmaal i dag”. Et sådant godt skudsmål bestod i, at birkefogeden og tinghørerne udstedte en skrivelse, hvori det blev slået fast, at Jens Nielsen Skrædder og Eline Nielsdatter var gode og ærlige kristne mennesker, som man ikke kunne udsætte noget dårligt på. Hvad anledningen til udstedelsen af det gode skudsmål til Jens Nielsen Skrædder har været, kan der kun gisnes om. Måske der i Hals Birk har været folk, der stillede spørgsmålstegn ved ægteparrets faglige og moralske habitus, og derfor har Jens Nielsen Skrædder og Eline Nielsdatter ønsket sig Hals Birketings ord for, at det ikke forholdt sig sådan. Eller måske Jens Nielsen Skrædder, der, som hans tilnavn antyder, har tjent sit levebrød ved skrædderfaget, har fået lyst til at prøve kræfter med sit håndværk et andet sted end Hals? Eventuelt i Aalborg? I så fald har godt ry for ærlighed og faglig kompetence været af allerstørste vigtighed, da der blandt byens håndværkere, af frykten for et enkelt råddent æble skulle smitte alle i kurven, blev slået hårdt ned på enhver form for ufaglært, umoralsk og uorganiseret arbejdskraft. At udstedelsen af et sådant skudsmål til Jens Nielsen Skrædder var en formalitetssag, vidner den korte notits i birketingbogen dog om.

Efter at Jens Nielsen Skrædder havde fået sit gode skudsmål sørgede birketinget samme dag for, at ”Niels Nielsen och Jachob Mortensen i Halls blev venligen i dag forligt her ved thingedt om en ager i Vester Mark”. Resultatet af dette forlig blev, at Jakob Mortensen, de næste to år frem til påske, skulle betale Niels Nielsen én sletdaler i leje af ageren, ligesom Niels Nielsen havde krav på en mindre afgift, hver gang Jakob Mortensen pløjede ageren. Til gengæld havde Jakob Mortensen frie hænder til at ”giør sig ageren saa nøttige, hand vil och kand”. Sidste sag 12. februar 1630 var Søren Jensen fra Hals, der, tredje birketingsmøde i træk, efterlyste en stud, der var løbet bort fra ham.

Retsmødet den 12. februar 1630 giver eksempler på størsteparten af de retssager, der blev fremlagt på Hals Birketing 1630-1684. Gældsager, som den mellem Lars Jensen og Chresten Clemensen, dominerer igennem alle årene, og der er tale om sagsforløb, der ofte følger et ganske trivielt mønster med gentagne stævninger, betalingskrav og skyldnere, der aldrig mødte op. Et andet emne, der ofte optræder, er udstedelser af skudsmål, som det Jens Nielsen Skrædder fik. Stridigheder om ejendoms- og brugsretten til jord og fiskevand samt efterlysninger af bortløbne husdyr og erstatningssager, når selv samme husdyr havde gjort skade på hegn og afgrøder, ses der også mange af i birketingbøgerne fra Hals.

Der forekom dog også alvorlige brud på 1600-tallets lov og ret i Hals Birk. Birketingbøgerne kan således fortælle om slagsmål, hor, hærværk og helligbrøde og det ses også, at hestetyve og hekse har været på spil i birket. De store og voldsomme omvæltninger, som Renæssancen, Reformationen og de store geografiske og videnskabelige opdagelser havde kastet hele det middelalderlige og feudale Europa ud i, har også sat sig spor i birketingbøgerne. Det skal i den forbindelse nævnes, at sognepræsten i Hals i 1630'erne og 1640'erne, Jens Madsen, ved sin død var i besiddelse af et helt lille bibliotek på i alt 41 forskellige bøger, og at bønderne i Hals Birk allerede i 1645 kendte til tobakken, tidens nye nydelsesmiddel fra det fjerne Amerika. Der, hvor Hals Birk dog for alvor kom i kontakt med de store nationale og europæiske begivenheder, var under Kejserkrigen (1625-1629) og Torstenssonfejden (1643-1654). I begge konflikter, hvor Danmark på ingen måde havde krigslykken med sig, blev Hals Birk løbet over ende af fjendtlige tropper, der udplyndrede og terroriserede lokalbefolkningen på det grusomste, hvilket mange vidnesbyrd, klagesager og synsrapporter i birketingbøgerne beretter om.

Som nævnt i indledningen til denne artikel er birketingbøgerne fra 1600-tallets Hals Birk overleveret til i dag med store kronologiske huller. Dette gør det ofte vanskeligt at følge retssager, personer og begivenheder i alle enkeltheder, men rykker dog ikke ved det faktum, at der her er tale om et enestående stykke kulturhistorisk kildemateriale. Ovenstående gennemgang af retsmødet 12. februar 1630 er derfor også kun et lille uddrag af de utallige retssager, der kan læses om i birketingbøgerne fra Hals. En større artikel om menneskene, dagligdagen og de til tider ganske ekstraordinære begivenheder, der gik for sig i Hals Birk, er af samme årsag planlagt til at blive offentliggjort i bogen "Nordjyske Renæssancestudier", der udkommer i 2006.

Litteratur og kildemateriale

Upubliceret kildemateriale

Hals Birketingsbøger 1630-1631, 1644-1645, 1653-1655, 1680 og 1684. (Originaler i Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg, kopier i Lokalhistorisk Arkiv for Hals Kommune, Hals Museum).

Litteratur og publiceret kildemateriale

Hansen, Carl Rise: Hals Birk. I: Årsskrift 1995. Museumsforeningen for Hals Kommune og Hals Museum, 1996, s. 1-45.

Jørgensen, Jens Ulf: Ting og rettersted. I: Axel Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark 1620-1720, 1969, s. 307-353.

Klitgaard, Carl: Vendsyssels ting og tingsteder. I: Vendsysselske Aarbøger, 1922 s. 248-285.

Matthiessen, Hugo: Limfjorden. Fortøninger og strejflys. 1941.

Nielsen, Henrik Gjøde: Blot Brudstykker. Historisk strejftog i Hals Kommune, 1994.

Resen, Peder Hansen: Aalborg Stift. Atlas Danicus VI A, 1982. (Første udgave 1677).

Hals Ladegård og Hals Kirke - det verdslige og det åndelige omdrejningspunkt for Hals Birk - symboliserer på fortrinlig vis den sindelagskontrol som kongen og kirken efter reformationen tilstræbte og praktiserede overfor den til tider ganske uregerlige befolkning. Ikke uden grund havde Sjællands biskop Peder Palladius (1503-1560) i 1540'erne pointeret, at bønderne havde en herremand i Himlen såvel som på Jorden, der nok skulle vide at straffe den formastelige, der ikke gik i kirke og betalte sin skat med glæde. Fotografiet er taget i 1925. Foto: Hals Arkiv, B3031.

Denne artikel er tidligere publiceret i Årsskrift 2005, udgivet 2006 af Museumsforeningen for Hals Kommune og Hals Museum.

Udgivet august 2021 af Hals Arkiv på www.halsarkiv.dk